

Anmeldelser

L. E. Faurholdt Jensen: Vikingernes Danmark. Den sømilitære Ledingsorganisations administrative Inddeling, og De danske Bispedømmer o. 1140. Aalborg Universitetsforlag 1993. 135 s., 168 kr.

Bogen rummer følgende hovedafsnit: Indledning; De danske Bispedømmer og det danske Kongerige o. 1140; Ledingsorganisationens Grundlag; Om Vikingeringborgenes Grundplan; Den ældste Vikingeringborg; Kong Knud II den stores Krigsudbud i 1016; Ledingsorganisationens Udvikling fra o. 850 til 1016; Konklusion; Summary; Litteraturfortegnelse; Noter; Indeks.

Bogen er ikke let at læse og forstå. Op til 10–14 linjer uden punktum forekommer jævnligt; sætningsbygningen er ofte kompliceret; terminologien er stedvis ejendommelig; det er tit vanskeligt at følge argumentationen – ikke mindst de mange sammenstillinger af tal og beregninger; og typografien gør det vanskeligt at skelne mellem hovedafsnit og underafsnit. Selv bogens titel er svær at forstå. Man undres over sammenhængen mellem dens forskellige elementer, og hovedtitlen, der står alene på bogens omslag, er vel til bondefangeri. Den dækker i alt fald ikke indholdet. Summary er på meget dårligt engelsk.

Den slags kunne måske tilgives, hvis indholdet var interessant. Bogen er angiveligt et forskningsarbejde, og forfatteren er dr. phil. fra Historisk Institut ved Odense Universitet. *Vikingernes Danmark* danner fortsættelsen af og afslutningen på tre tidligere udgivne værker inklusive disputatsen (jfr. anmeldelse af det seneste i *Fortid og Nutid* 1993, s. 85f.). Formålet er at søge at fastlægge den sømilitære ledingsorganisations geografisk-administrative udformning i perioden fra o. 850 til 1016, og de danske bispedømmers og det danske kongeriges udstrækning o. 1140 (s. 7). Det sker ved inddragelse og sammenkædning af vidt forskellige kilder fra vidt forskellig tid (bl.a. forarbejderne til Christian V's Matrikel 1688) uden videre diskussion af deres kildeværdi i den aktuelle sammenhæng. Disse kilder bruges bl.a. til talmæssige udregninger, hvis resultater støtter forfatterens teser. Der er tilsyneladende et stærkt begrænset eller

manglende kendskab til tidligere forskning omkring mange af de behandlede emner. Det generelle kendskab til den periode, som bogen ifølge titlen omhandler, er desværre heller ikke særlig stort.

Det er umuligt at gå ind på alle de gebeter, anmelderen opfatter som problematiske. Men her er nogle eksempler: Udgangspunktet er »Landskipenkapitlet« i Knytlinge saga. Det pågældende afsnit findes blandt historierne om Knud den Hellige og rummer en beskrivelse af Danmark, hovedsagelig opbygget efter landets bispedømmer og med angivelse også af, hvor mange kirker der er, og hvor mange skibe, der står til kongens rådighed i de enkelte bispedømmer. Afsnittets indhold dateres til ca. 1140 ud fra en argumentation på 7 linjer uden noter (s. 13), og det angivne antal skibe/»skipen« bruges kontant i de videre udregninger og i argumentationerne om bispedømmer, det danske kongerige og ledingen. Det menes f.eks., at antallet af skibe »ligefrem proportionalt« er udtryk for de enkelte bispedømmers indtægter – men hvad er sammenhængen dér?

Og kan et afsnit i Knytlinge saga overhovedet bruges som kilde til ledingen i vikingetiden eller til detailoplysninger om forhold i Danmark o. 1140? Der er almindelig enighed om, at sagaen formentlig blev til omkring 1260, og nogle af de bevarede islandske håndskrifter er fra o. 1300. Forfatteren er ukendt; muligvis var han Olaf Thordarsson, en nevø til Snorre Sturluson, der havde opholdt sig i Danmark en tid. Ikke mange ville udnytte en passage af et sådant litterært værk som det gøres af Faurholdt Jensen. Han får imidlertid oplysninger fra 1680'erne til at støtte sin udlægning.

Forfatteren mener altså, at ledingsorganisationen med landets inddeling i skipen mv. o. 1140 nu er klarlagt og springer tilbage til Knud den Stores angreb på England i 1016. To versioner af Den angelsaksiske Krønike oplyser under dette år, at Knud kom med sin hær og 160 skibe. Dette opfattes uden videre som en ledingsflåde – forfatteren er åbenbart ikke bekendt med, at det snarere drejer sig om en samling *lith*, frivillige sammenslutninger af vikingebander (jfr. bl.a. Niels Lund i *Anglo-Saxon England* 15, 1986), og at Knud på det tidspunkt ikke var konge af Danmark. Ud fra komplicerede taludregninger, og med inddragelse af bl.a. antallet af krumvægede huse (»kaserner«) i jyske og fynske trelleborge, inkl.

en helt hypotetisk storborg i Vejle men uden Trelleborg på Sjælland, mener forfatteren at kunne rekonstruere et ledingsopbud i 1016 med 160 skibe, med skibsbesætning på 5120 mand, foruden angrebsstyrke ombord på 5120 mand og med reserver klar til overførsel til England på 10240 mand. Deltagerne kom fra Nordvestjylland, Sydøstjylland, Nordfrisland og Fyn og flåden omfattede også kongens eget skib (s. 107). Anmelderen kan kun opfatte dette som talmagi og galimatias.

Men der er mere: Ledingsorganisationen følges med hele fem faser tilbage til o. 850. Da begyndte den, i Nordvestjylland. Næste fase var i Harald Blåtands regeringstid. Han kunne mønstre 48 skibe og 6016 mand og opførte til dem den hypotetiske Vejleborg med 48 »kaserner«; derpå erobredes Sjælland og Norge, og Trelleborg på Sjælland blev opført som tvangsborg. Men det var uden forborgen, for udregninger af målesystemer for denne borg angiver forskelle mellem hovedborg og forborg: ergo er forborgen opført senere (forfatteren kender vist ikke de dendrokronologiske resultater, der bl.a. tyder på samtidighed mellem hovedborg og forborg. Og han kender åbenbart heller ikke Holger Schmidts og Helge Nielsens undersøgelser af borgenes og husenes afsætningssystemer og måleenheder, som har andre resultater, og som i det mindste burde være diskuteret). Tredje fase var under Svend Tveskæg, der opførte Aggersborg. Fjerde fase var en udbygning nødvendiggjort af de stadige angreb på England. Og nu blev også Fyrkat og Nonnebakken opført (kender forfatteren mon dendrodateringen af Fyrkat, der svarer til Trelleborgs: o. 980?). Ledingens femte fase dateres til 1016. Den er allerede omtalt.

Der findes mange fantasier om vikingetiden, også i bogform, og trelleborgene indgår i mange af dem. Somme tider er det underholdende læsning, og der må være rum for historiske romaner med vekslende forhold til kilde-materialet. Men det er en anden sag at udgive et »forskningsarbejde« på et universitetsforlag og med støtte fra Carlsbergfondet. Her forventer man substans. Det er der desværre ikke i denne bog. Mon forlag og fond har læst i manuskriptet? Også som historisk roman er den desværre umulig.

Else Roesdahl

Sissel F. Plathe: Sankt Barbara i Danmark. Varde Artillerimuseum 1993. 48 s., 75 kr.

I denne fine lille bog, der udgives af Varde Artillerimuseum, beretter kunsthistorikeren Sissel Plathe levende og kyndigt om den old-

kristne helgeninde Barbara. At artillerimuseet står bag udgivelsen skyldes, at Sankt Barbara er skytshelgeninde for blandt andre artillerister og minører!

Bogen rummer afsnit om helgendyrkelsen generelt og om forskellige Barbara-legender som i *Legenda Aurea* fra 1200-tallet og augustinereremitten Johann von Wacherzeeles version fra slutningen af 1300-tallet.

Det længste afsnit, som er forfatterens egentlige forskningsmæssige indsats, er en oversigt over middelalderlige Barbara-fremstillinger i danske kirker. Det er lykkedes for Sissel Plathe at finde frem til 94 endnu bevarede gengivelser i kalkmalerier, altertavler, kirkelige tekstiler og alterudstyr fra ca. 1325 til reformationen. Efter gennemgangen af et udvalg af disse følger et overskueligt katalog over samtlige fremstillinger.

Bogen kan læses med udbytte af alle interesserede og kræver ingen særlige forudsætninger. Farvebillederne, der er optaget af fotograf ved Hærens Artilleriskole, Henning C. Skov, er en fryd for øjnene.

– Kun én lille anke: På side 8 skriver Sissel Plathe, at usikkerheden med hensyn til om Sankt Barbara nogensinde har eksisteret som historisk person, *sandsynligvis var en af grundene til at slette hende som helgen i 1969*. Barbara er ikke slettet som helgen, men ligesom Sankt Georg taget ud af den for hele den katolske kirke gældende helgenkalender. Og det er noget andet – heldigvis!

Hans Jørgen Frederiksen

Scandinavian Atlas of Historic Towns. No. 7. Denmark. Køge 1500–1950. By Marie Bach, Ole Degn and Povl Strømstad. Danish Committee for Urban History. Odense University Press 1993. 190 s + 27 kort, 30 kr.

Som nummer tre i rækken af fem planlagte byatlas har Den Danske Komite for Byhistorie i 1993 udsendt *Atlas over Køge 1500–1950*. Udgivelsen indgår i serien *Scandinavian Atlas of Historic Towns*. De tidligere publicerede atlas i denne serie er Finland: *Åbo* (1977) og *Borgå* (1977); Island: *Reykjavik* (1988); Sverige: *Uppsala* (1983); Danmark: *Ribe* (1983) og *Stege* (1987). Endnu resterer for Danmarks vedkommende atlas over Randers og Svendborg. For Sveriges vedkommende drejer det sig om Falun, Strømstad og Visby. Og for Norge, der endnu ikke har publiceret noget, drejer det sig om Bergen, Stavanger og Arendal.

Initiativet til og retningslinjer for atlasprojektet kom i 1968 fra Commission Internationale pour l'Histoire des Villes. Der er siden

udgivet mere end hundrede atlas over europæiske byer. Et hovedformål med den skandinaviske atlasrække er at fremlægge sammenlignelige oplysninger fra de udvalgte byer. Det er således vedtaget at belyse forhold vedrørende areal, bebyggelse, befolkning, erhvervstopografi og socialtopografi. I øvrigt henvises til anmeldelser af de to tidligere publicerede danske atlas (*Historisk Tidsskrift* 1988, s. 403f; *Fortid og Nutid* 1990, s. 291–293).

Kortene i hvert atlas består dels af reproduktioner af gamle, originale kort, dels af matrikelkort og endelig nytegnede tematiske kort med matrikelkortet som kartografisk grundlag. I de foreliggende danske atlas er basiskortet et rentegnet matrikelkort fra ca. 1870. For Køges vedkommende er det matrikelkortet fra 1863, som Matrikelarkivet har rentegnet for Statens Humanistiske Forskningsråds projekt »Middelalderbyen«. Dette kort er også basis for et arbejdskort til kopiering som hjælpemiddel ved egne Køge-studier.

Hele kortgrundlaget for *Atlas over Køge* er velbeskrevet i det indledende afsnit. Det fremgår, at det tidligste kort, der viser byen med angivelse af karreer og gadeforløb, er tegnet af Erik Dahlberg som led i Karl X Gustavs befæstningsplan for byen, idet Køge i 1659 var svenskekongens hovedkvarter under belejringen af København. Da befæstningsarbejdet i 1660 omtrent var tilendebragt, opmålte Erik Dahlberg byen igen og tegnede et nyt kort. Begge kort er medtaget i *Atlas over Køge*. Det bemærkes, at to fremtrædende danske kartografer, søkortdirektør Jens Sørensen og chefen for generalstabens topografiske afdeling, O.N. Olsen, begge har haft nær tilknytning til Køge og dermed særlige forudsætninger for at udføre kort og prospekter af byen. Førstnævnte boede i Køge i 27 år, og sidstnævnte var født i byen. De er repræsenteret med henholdsvis et kort fra 1693 (Jens Sørensen) og et kort fra 1810 (O.N. Olsen).

Fælles for de danske atlas er tre nøgleår: 1682 (grundtaksten), 1761 (den første brandtaksation) og 1870 (det første nøjagtige matrikelkort), idet en samling af data og kort om disse år giver mulighed for sammenlignende studier. For Køges vedkommende opereres med yderligere to nøgleår: 1640 og 1950. For hvert nøgleår er opstillet en tabel over alle Køge-skatteborgeres bopæl (1640, 1682 og 1761 angivet ved fjerding og skatteborgernummer; 1870 og 1950 ved matrikelnummer), erhverv (med fagkodeangivelse) og skatteansættelse (1640, 1682 og 1761) eller indtægt (1870 og 1950). Tabellerne er sidestillet i et 37 sider stort skema, der tillige fungerer som jævnføringsregister. Det er dette skatteborgerskema, der er grundlaget for de nytegnede erhvervs- og socialtopografiske kort. Skemamaterialet er

for hvert nøgleår indtastet i en database, der er tilgængelig på diskette på Køge Museum og Køge Byhistoriske Arkiv. I alt rummer skemaet ca. 800 erhvervsbetegnelser.

Som i de øvrige atlas er der etableret forskellige oversigter for hvert nøgleår over skatteborgernes fordeling, eksempelvis på erhvervsgrupper, med angivelse af den enkelte gruppes procentvise andel af byens samlede skat pågældende år. Tilsvarende er tegnet kort over de store erhvervsgruppers bopælsfordeling (1. købmænd og handlende, 2. embeds- og bestillingsmænd (fra 1870 suppleret med funktionærer) og 3. håndværkere). Ligeledes er der etableret kort over skatteydergruppernes bopælsfordeling (øverste gruppe 10%, næstøverste 10% og nederste 80%).

Kildegrundlaget er som i de øvrige atlas rådstuearkivets grundtakster, brandtaksationer og ligningslister, suppleret med borgerskabsprotokoller og kæmnerregnskaber. Dertil kommer kommunearkivets byggesager.

Af det store folketællingsmateriale er kun tællingen 1870 eksplicit benyttet (s. 9 og s. 35 note). Det kan undre, at man ikke har udnyttet den maskinlæsbare edb-udgave af folketællingen 1787, der findes i Køge Byhistoriske Arkiv eller i det mindste Erik Gøbels analyse af denne tælling i artiklen om Køges befolkning omkring 1787 (*Køge Studier* 1988, s. 4–37).

Af benyttet utrykt materiale i øvrigt skal nævnes de af Wilh. v. Antoniewitz udarbejdede ejerlister over ejendomme i Køge ca. 1960–75 og Børge Greens uddrag af arkivalier i Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland vedrørende Køge. Begge samlinger findes på Køge Museum.

Den lokalhistoriske litteratur, herunder *Køge Bys Historie 1288–1988* I-II, 1985 og 1988, er flittigt benyttet i den 40 sider store redegørelse, der indleder værket.

Atlas over Køge er udarbejdet af museumsinspektør Marie Bach fra Køge Museum sammen med to veteraner inden for dansk byhistorisk forskning, Ole Degn og Povl Strømstad. Det repræsenterer som de øvrige byatlas en stor og gedigen arbejdsindsats. Foruden at levere vægtigt basismateriale til komparative byhistoriske studier, vil det foreliggende atlas kunne inspirere til nye undersøgelser, gerne i det forsømte tidlige nittende århundredes Køge.

Grethe Ilsoe

Steffen Heiberg: Enhjørningen. Corfitz Ulfeldt. Gyldendal 1993. 288 s. + 16 s. ill., 368 kr.

Til evig spot, skam og skændsel står der på den ejendommelige skamstøtte, som fra 1664 til 1842 var opstillet på det sted på det nuværende Gråbrødre Torv i København, hvor Corfitz Ulfeldt og Leonora Christina havde deres privatbolig i de knap 15 år, hvor de spillede hovedrollen på den danske politiske scene. Skamstøtten (som mærkeligt nok ikke spiller nogen rolle for Heiberg!) fortæller om det ganske usædvanlige had, som ramte Corfitz Ulfeldt, et had som ikke har mange paralleller i danmarkshistorien. Et så ekstraordinært had til en enkeltperson kræver naturligvis en forklaring. Var manden virkelig så ualmindelig ond og forfærdelig, som vi alle lærte i skolen, eller blev han syndebuk for en fejlslagen politik, der førte til ydmygende nederlag til svenskerne i 1645 og i 1658, og herunder gamle Danmarks territoriale lemlæstelse og totale økonomiske deroute? Er tiden kommet til en rehabilitering af Ulfeldt i lighed med den, som »förræderen« Erik Scavenius har opnået de senere år? Om hustruen Leonora Christina er der skrevet mangt og meget, og inden for de sidste ti år har hun været genstand for en hårdt tiltrængt omvurdering væk fra den gamle heltinderolle og over i et mere realistisk, men knap så uskyldsrent rollefag. Hun har stedse været sat i centrum, hvilket på mange måder har skygget for en ordentlig behandling af husbonden Corfitz Ulfeldt, selv om det må siges at være noget af en flothed, når Heiberg i sit forord hævder, at han har skrevet den første biografi over Ulfeldt i 168 år. Læs Birket-Smiths tobinds biografi om Leonora Christina fra 1879–1881, og det vil fremgå, at den handler lige så meget om Ulfeldt, og det samme gælder i virkeligheden i større eller mindre grad om stort set alle seriøse Leonora Christina-biografier fra det sidste hundredår.

Dette skal dog langtfra opfattes som en kritik af, at vi nu takket være Steffen Heiberg fra Frederiksborgmuseet (Leonora Christina-kultens gamle arnested) har fået en ny, tidssvarende og selvstændig biografi over dette mærkelige menneske Corfitz Ulfeldt. For han er mere kompliceret at komme ind på livet af end konen. Ikke bare fordi hans korrespondance er skrevet på alle de europæiske hovedsprog, eller fordi kildematerialet i virkeligheden er ret så mangelfuldt (vi ved således ikke stort, før han 1636 i en alder af 30 år gifter sig med Leonora Christina), men fordi hans personlighed til alle tider har været noget af en gåde, der i virkeligheden aldrig er blevet tilfredsstillende løst.

Det er derfor med betydelig spænding og ret så store forventninger, man griber Steffen Heibergs nye bog om Corfitz Ulfeldt. Men gør man det i håbet om at finde en radikal omvurdering af personen Ulfeldt og hans indsats i danmarkshistorien, så bliver man skuffet. Heiberg har nuanceret og på nogle områder ved arkivstudier suppleret vores viden om rigshofmesteren, men i det store og hele er det en meget traditionel synsmåde, og for gamle kendere af Ulfeldt er der faktisk intet væsentligt nyt at hente i denne bog.

Heiberg har bestemt skrevet en meget spændende og læseværdig biografi, som kronologisk følger hovedpersonen fra vugge til grav, og han leverer et væld af oplysninger, ikke bare om personen Ulfeldt, men i høj grad tillige om den danske og europæiske politik i midten af 1600-årene, som Ulfeldt var så ivrig en medspiller i. Vi står over for et særdeles gedigent stykke historieskrivning, lærd, men alligevel let læseligt, fuldt af henvisninger til et meget omfattende kildemateriale, og med et utrolig flot overblik over hele periodens komplicerede historiske udvikling. Heiberg kan kunsten at fortælle en god og spændende historie, men han løser ikke gåden om Corfitz Ulfeldt for sine læsere, og han stiller i virkeligheden flere spørgsmål, end han giver svar. Men hvad der alligevel savnes mest i bogen, er virkelig nye oplysninger og spændende nytolkninger. Heiberg kan, som alle historikere før ham, ikke døje sin hovedperson. Hans afsky for Ulfeldt og dennes politiske metoder er et bærende tema i hele bogen, hvis 300 sider således tjener til endnu en gang at cementere den gode gamle opfattelse af danmarkshistoriens største förræder. I den forstand er bogen altså ingen nyskabelse, tværtimod får skurkete maet en ekstra omdrejning, og man kunne lidt drilsk beskyldte Heiberg for med denne bog at have rejst endnu en skamstøtte over Ulfeldt, som om den første ikke var tilstrækkelig. Heibergs karakteristik af Ulfeldt er kras og kompromisløs: Selvovervurderende projektmager, storbedrager og fantast, et af de få eksempler på kvalificeret vanvid, som danmarkshistorien kan opvise, en person uden normale hæmninger, og meget mere af samme kaliber. Beskrivelsen af Ulfeldt er virkelig så gennemført negativ, at den under læsningen gang på gang vækker til modsigelse, især når det gælder Ulfeldts rolle op til 1648. Er det således rimeligt uden anden egentlig bevisførelse end »samtidige iagttagere« at tillægge Corfitz Ulfeldt hovedskylden for de store toldforhøjelser i slutningen af 1630'erne, en politik, som førte til den nederlandsk-svenske alliance i 1640, der skulle blive en katastrofe for Danmark i Torstenssonkrigen få år derefter (s. 36)? Heiberg mener det, og han begrundet det med, at *det*

står i al fald fast, at den eventyrpolitik Christian 4. slog ind på i foråret 1638 tidsmæssigt falder sammen med, at Ulfeldt rykkede frem i forreste række som rådgiver. Argumentationen er svag og overser fuldstændig Christian 4.s veldokumenterede lyst til selv at bestemme udenrigspolitikken, og er netop den ganske sene udnævnelse af Ulfeldt til rigshofmester i 1643 ikke et tegn på, at kongen ikke ønskede en Mazarin ved sin side, men en loyal embedsmand, der kunne udføre hans ordrer og gå til hånd? Det er i virkeligheden ganske tydeligt, at samarbejdet mellem kongen og hans svigersøn fungerede udmærket, så længe Christian 4. var i stand til at regere med fuld kraft. Efter Kolberger Heide 1644 svækkes kongen fysisk og psykisk. Han er i virkeligheden ikke længere i stand til at regere. Overblikket og den enorme arbejdsevne går tabt, og i breve klager han nu over konstant søvnløshed og ondt i hovedet, som jeg altid var drukken, siden den tid mit øre blev slagen i sønder og højre øje fik skade. Det har givetvis ikke været nogen let sag at omgås den plagede og irriterede konge, der gerne ville, men ikke længere kunne, holde de mange sager i hovedet, men som stadig på alle mulige måder søgte at blokere de initiativer, som den ambitiøse svigersøn søgte at tage på egen hånd. I årene før ulykken i 1644, hvor kongen var i besiddelse af sin fulde arbejdsevne, blev Ulfeldt holdt i kort snor, hvad brevene dem imellem tydeligt viser. Derfor må Christian 4. efter min mening bære sin store del af skylden for Danmarks politiske svækkelse i disse vigtige år.

Heiberg har selvfølgelig ret i, at Ulfeldt i allerhøjeste grad misbrugte sin nyvundne magtposition såvel økonomisk som politisk, og i, at han ikke var nær så dygtig en statsmand, som han selv troede, men det sker først for alvor med svigerfaderens svækkelse. Ulfeldt får ikke magten i Danmark i 1638, som Heiberg mener, men i vinteren 1644/45, og han kan derfor ikke alene bære ansvaret for den antiniederlandske politik, der førte til Torstenssonkatastrofen. Kongen selv må bære sin del. Derfor virker det heller ikke rimeligt, når Heiberg slutter sin behandling af svenskekriegen 1644–1645 af med følgende karakteristik af Ulfeldt: *Afgørende for Ulfeldt var ikke en sags indhold, men derimod de muligheder, den gav ham for at bringe sin person i centrum* (s. 46). Dette passer fint til Frederik 3.s tid, men ikke til årene før 1645, hvor sætningen efter min mening burde lyde: »Afgørende for Ulfeldt var ikke en sags indhold, men hvad svigerfar mente om den«! Men Heiberg er så fikseret på sin skurk, at han ikke opdager de forskellige tempi i udviklingen af det selvovervurderende magtmenneske Ulfeldt. Det er faktisk lige før,

at man får den tanke, at Heiberg mener, at Ulfeldt er født som skurk, og at han med moder-mælken fik indpodet sit rebelske sind.

Forræderen er et af nøgleordene i Ulfeldts bevægede karriere. Karakteristisk nok bruger Heiberg halvdel af sin bog, årene fra flugten i 1651 til døden på Rhinen i 1663, på dette tema, som er ganske velbelyst i kildematerialet, blandt andet kan Heiberg afsløre et fransk forsvarsskrift, som hidtil har ligget upåagtet i arkivet, men som ikke fortæller noget egentlig nyt. Et andet vigtigt nøgleord i Ulfeldts karriere er storbedrageren, men her kniber det helt anderledes med dokumentationen. Ikke sådan at forstå, at vi ikke ved, hvad Ulfeldt ejede. Det har vi vidst, siden professor Molbech i 1842 udgav en spændende artikel om Ulfeldts »midler og rigdom« i *Historisk Tidsskrift*, og Heiberg trækker endnu en gang de fantastiske summer op for læseren. Ulfeldt var styrtende rig, ejede vel et par million daler, et svimlende beløb for en statsembedsmand, der startede sin karriere med en betydelig gæld, som ikke arvede noget af betydning, og som ikke ejede noget særligt jordegods. Altså siger al fornuft, at manden må have tilsvindlet sig betydelige midler, men spørgsmålet har altid været, hvordan han gjorde det. Formodninger har der været nok af: Korruption, svindel med leverancer til hær og flåde, skjulte returkommissionsaftaler med statens leverandører, nepotisme m.v., og noget i den retning må der da også have været, men beviserne har altid manglet. Det gør de desværre stadig, thi Heiberg løser ikke gåden for os, men nøjes med at referere gamle synspunkter. I pressens betydelige foromtale af bogen blev det slået stort op, at Heiberg i Amsterdam havde fundet Ulfeldts hemmelige bankkonto, »hvor rovet var indsat« (*Politiken* 14.10.1993). Men hvad drejer det sig om? En konto på »sølle« 52.000 daler, en brøkdal af »rovet«, som kan sættes i relief ved at erindre, at Ulfeldt i sit eksil i Sverige i 1654 kan låne dronning Christina 200.000 daler på én gang, og hendes efterfølger Karl X Gustav 90.000 daler kort tid efter, samt i øvrigt låne penge ud til højre og venstre. Selvfølgelig førte Ulfeldt enorme pengebeløb ud af Danmark i de gode år, men bankkontoen i Amsterdam er blot én af mange pengeanbringelser, en dråbe i havet. Den kommission som blev nedsat for at se Ulfeldts regnskaber igennem efter flugten i 1651 kunne ikke bevise bedragerianklagerne, og Heiberg kan heller ikke: *I mange år havde der verseret rygter om, at Ulfeldt sluttede kontrakter med bestikkelse og modtog returkommission. Men ikke i ét eneste tilfælde kunne kommissionen påpege direkte svindel* (side 134). Ulfeldt skjulte sine bedragerier (som logisk set må have fundet

sted) så godt, at vi nok aldrig finder de beviser, der ville kunne holde i en retssag, og derfor er der heller ikke på dette punkt noget nyt at hente i bogen.

Var Ulfeldt hemmelig katolik, og agent for denne tro i det protestantiske Danmark-Norge? Denne overraskende nye vinkel på Ulfeldts karriere blev åbnet af bl.a. Vello Helk i en artikel i *Kirkehistoriske Samlinger* 1987, og er i virkeligheden det eneste virkelig nye i udforskningen af Ulfeldts liv. Men var han virkelig troende katolik? Kan de breve, som blev udvekslet mellem Ulfeldt og den katolske nuntius, kardinal Chigi i 1646, bære en så dramatisk konklusion? Brevene er af sikkerhedsgrunde ret intetsigende, og de indberetninger, som Chigi sendte til sine foresatte i Vatikanet, er fulde af fejl og misforståelser. Sikkert er det, at Ulfeldt ville fremme en større tolerance overfor katolikker i Norden, men var han selv i hjertet katolik, ligesom dronning Christina af Sverige var det? Efter gennemgangen af kilderne konkluderer Heiberg klogt: *Tilbage bliver spørgsmålet, om Ulfeldt virkelig var katolik, eller om der er tale om fantasier og en politisk gambling af eventyrlige dimensioner?* (side 75).

Spørgsmålet er velstillet, for intet i Ulfeldts karriere tyder på, at han skulle have været troende katolik. Måske i en kort periode som et modelune, men sådan for alvor konvertit? Nej, det virker ikke særlig sandsynligt. Det virker snarere som om Ulfeldtparret havde den intelligentes kølige distance til religion. De købte krucifikser, men mest fordi de var kunstværker af Rubens og lignende. På trods af de nævnte forbehold kan Heiberg alligevel ikke frigøre sig fra tanken om, at Ulfeldt virkelig var katolik, og kendt som sådan af bl.a. kongehuset i Frankrig. Ulfeldts kodenavn i Vatikanet var »Enhjørningen«, og netop dette kalder Heiberg sin bog. At dømme Ulfeldt katolik på baggrund af Chigis rapporter til Vatikanet er det samme som at dømme gamle DDR-borgere for holdninger, som står nedfældet i en betalt agents rapport i Stasiarkivet i Berlin. At Ulfeldt flirtede med katolicismen står fast. Om han var katolik, eller hvorfor han ellers gjorde det, er fortsat en gåde, der er uløst.

Meget kunne i øvrigt drages frem i en sådan anmeldelse, for Corfitz Ulfeldt er en person, der ikke er sådan at blive klog på. Steffen Heiberg har leveret et velskrevet og probert forsøg på at trænge ind i dette på en gang dygtige og afsindige menneskes verden. Andre vil være uenige i hans konklusioner, men sådan vil det altid være, og en person som Ulfeldt vil sikkert til alle tider kunne få historikerne på barrikaden.

Hans Bjørn

Jakob Vedsted: Farvergården i Ebeltoft – En bygning og et håndværks historie. Ebeltoft Museum 1993. 115 s., 148 kr.

Lad mig tilstå med det samme: Jeg er forudindtaget. Jeg er født og opvokset i Ebeltoft. Jeg kunne have været en af de små piger på fotografiet side 82. Min skole var nærmeste nabo til Farvergården – jeg stod faktisk i skolegården den dag i 1954, da man var i gang med at bygge de nye drengetoiletter og det lange cykelskur, og gravemaskinen kom så tæt på stald- og ladelængen, at den styrtede sammen. Jeg kan endnu genkalde mig synet af den gamle farver, der, før han brød sammen i gråd, med højre næve knyttet og højt hævet, råbte afmægtige forbandelser mod dem, der havde forårsaget sammenstyrtningen, og jeg kan huske, at min mor syntes, at det var så synd for den rare gamle mand.

Jeg kastede mig derfor over Jakob Vedsteds bog med den ekspatrierede lokalpatriots dræberinstinkt over for alt, hvad »tilflyttere« til-lader sig at mene om ens hjemegn, men lad mig straks understrege, at der ikke blev brug for det – tværtimod. Det er nemlig blevet en usædvanlig dejlig bog, og jeg har ikke kunnet præstere bare én eneste bedrevidende hovedrysten.

Bogen indledes med en såre nyttig, kortfattet, men, så vidt jeg kan bedømme, alligevel udtømmende gennemgang af farverhåndværkets historie. Sådan noget kan vi bruge på museerne! Herefter følger en grundig redegørelse ikke alene for Farvergårdens historie, men for farverhåndværkets i Ebeltoft i sin helhed – en temmelig dramatisk historie, præget af fallitter og tvangsauktioner, ja, endog gældsfængsel, for byen var egentlig for lille og oplandet for tyndt befolket til at kunne ernære en så specialiseret håndværker, og når der i perioder var hele to, der forsøgte sig, så måtte det jo gå galt. Karakteristisk nok drejer den ældste omtale af en farver sig om en voldssag fra 1696 – farveren har overfaldet sin tjenestepige, fordi hun gerne ville have sin løn. I Ebeltoft har næverne altid siddet løst, og ifølge *Ebeltoft Folketidende* (som man som fraflytter naturligvis abonnerer på) gør de det jævnligt endnu. – Af dette afsnit fremgår det i øvrigt, at forfatteren har formået at tilegne sig det lokale sprog, og det er noget, vi indfødte sætter pris på!

En utilsigtet, men for lokalhistorikeren lykkelig følge af fallitterne og tvangsauktionerne er de ekstra boopgørelser, de medfører, og som glimrende supplerer arveskifterne. Ud over at belyse, hvad en farver måtte råde over, når han skulle bruge sit håndværk, får man også

som en fin sidegevinst oplyst, hvordan en standsmæssig begravelse tog sig ud i Ebeltoft i 1823. Men der er på den anden side på ingen måde tale om en blot og bar, ukritisk gengivelse af arkivstof. Det er i alle tilfælde velanbragt i den sammenhæng, hvori det forekommer.

Historien om farverhåndværket i Ebeltoft er også historien om, hvordan man tilpasser sig lillebyens trange forhold. Efter et mellemspil midt i 1800-årene, hvor man havde forsøgt sig med en dampmaskine, gik man hen imod århundredets slutning tilbage til den gammel-dags produktionsform, hvor hestegangen leverede kraften. Med den almindelige tilbagegang for farverihåndværket måtte man desuden finde på andre måder at skaffe sig indtægter på. Man modtog rensøj for et firma i Århus og farverens kone supplerede med fransk vask og strygning samt blomstersalg – farvergårdens have var endnu i min barndom på en varm sommerdag en kølig, insektsum-mende, dybgrøn, fortryllet enklave midt i al turisthalløjjet, som det også fornemmes på billedet side 92. Jeg må af sted næste sommer og se, om den er det endnu, og om den sagnomspundne cementgrotte stadig findes!

Farvergården overlevede sig selv, takket være farverdynamiet Petersen, og takket være turismen, der ramte Ebeltoft engang i dette århundredes begyndelse, og som siden har overskyldet byen som en flodbølge, der stadig truer med at udslette det særpræg, der var dens egentlige tiltrækning. Efter 1925 farvedes der ikke mere i Ebeltoft, og i stedet begyndte Johan Petersen mod en beskeden betaling at vise turister rundt i farveriet. På et tidspunkt fik museumsinspektør Hans Lassen fra Nationalmuseet øje på det klenodie, som det intakte farveri var, og fra hans undersøgelse stammer de mange fremragende fotos fra farveriet, der blev taget i 1948, og som blev publiceret i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1949, men gengivelsen er langt bedre i Jakob Vedstedes bog. Særlig meget holder jeg af det dejlige billede af Johan Petersen, der vasker tøjet før farvningen (side 96). Det udstråler den ro og beskedenhed, men også den bevidsthed om eget værd, der prægede dette smukke gamle menneske, når man traf ham i byens gader, eller når han viste rundt i sit hjem (jo, vi var der naturligvis med skolen). På trods af farveriets lukning havde den gamle mand bevaret sin faglige stolthed intakt. Han var håndværker, ikke turistklavn.

Bogen er præget af forfatterens kærlighed til og engagement i emnet, og personskildringen er nænsom – der scores ingen billige pointer på at udlevere lillebyens mere eller mindre sære eksistenser, eller på at hænge lokalpolitikere ud. Frøknerne Graff er skildret med stor

forståelse, og om de svære år indtil byen overtog ansvaret for Farvergården i 1974 siges der det nødvendige, selv om mere kunne have fristet en forfatter med mindre selvdisciplin.

Den egentlige godbid, set fra en arkæologs side, har jeg gemt til sidst: Nærmest i en bisætning får forfatteren givet et yderst plausibelt bud på, hvem der kan have ejet Danmarks største sølvskat fra Svenskekrigenes tid, de 12.121 sølvmonter og 42 stk. sølvtøj, der i 1968 blev fundet ved Balle, der ligger nogenlunde midtvejs mellem Ebeltoft og Grenå. Jeg skal ikke her afsløre, hvem det er, ud over at det naturligvis har noget med Farvergården at gøre, men jeg kan anbefale forfatteren at gå videre med sagen!

Og så skal jeg til slut indrømme, at jeg faktisk *ikke* havde væbnet mig med den »ekspatrierede lokalpatriots dræberinstinkt«, sådan som jeg hævder det i indledningen; for bogen om farvergården er ikke den første af Jakob Vedsted, som jeg har haft fornøjelsen af at læse. Den er kun den seneste i en række af lokalhistoriske skrifter om Ebeltoftemner, som jeg gennem en årrække har læst med glæde og udbytte – ikke mindst den, hvori forfatteren har turdet gøre op med den renæssancemyte, som Nationalmuseet i forbindelse med en restaurering i 1906 var med til at opbygge omkring byens rokokorådhus fra 1789. Tro mig: Det kræver mod og mandshjerte i Ebeltoft! (Jakob Vedsted: *Det gamle rådhus i Ebeltoft*. Ebeltoft Museum 1989). Jakob Vedstedes skrifter – og ikke mindst den her anmeldte bog – er en af de lykkelige følger af, at danske museer (og arkiver) i løbet af de seneste par årtier har fået faglig ledelse, og af det lokale engagement, det sædvanligvis har haft til følge. At den oven i købet er velskrevet, og at den også er smuk og har velvalgte og velgengivne illustrationer, er en for læseren meget velkommen sidegevinst!

Vivi Jensen

Ole Mørkegaard: Søen, slægten og hjemstavnen. En undersøgelse af livsformer på Åbenråegnen 1700–1900. Udgivet af Etnologisk Forum i samarbejde med Aabenraa Museum. Museum Tusulanum, Københavns Universitet 1993. 190 s., 198 kr.

Den foreliggende bog udspringer af forfatterens magisterafhandling ved Institut for europæisk folkelivsforskning ved Københavns Universitet, og det oplyses, at afhandlingen er udvidet til sin nuværende form i forbindelse med

forfatterens ansættelse som kandidatstipendiat ved samme institut. Ved Institut for europæisk folkelivsforskning udklækkes som bekendt de danske etnologer, og det proklameres da også højt og tydeligt i indledningen, at der her er tale om et etnologisk studie.

Forfatteren angiver at have to ærinder med den foreliggende bog. Dels at foretage en empirisk analyse af Åbenråegnens maritime miljø i 1700–1800-årene, dels at afprøve frugtbarheden af etnologen – og vejlederen – Thomas Højrupps livsformsanalyse på et historisk materiale.

I den empiriske undersøgelse af søfarten og det maritime miljø i Åbenrå og omegn kommer forfatteren godt rundt om emnet. Læseren får god besked om søfartens udvikling, flådens størrelse og det tæt sammenvævede netværk af lokale redere, kaptajner, skibsbyggere, købmænd, sejlmagere, rebslagere m.fl., der alle mødtes i en fælles interesse omkring skibsfarten. Åbenrå var en af sværvægterne inden for dansk søfart i denne periode, så man må sige, at det er et vægtigt emne for såvel søfartshistorien som lokalhistorien.

Afhandlingen bygger i udstrakt grad på foreliggende undersøgelser af søfart og lokal historie, men hovedvægten lægges på Åbenrå Museums betydelige samlinger af erindringer, interviews og arkivudskrifter vedrørende det lokale søfartsmiljø. Også de publicerede merkantilkalendere er benyttet, mens man kan undre sig over den tilsyneladende meget sparsomme inddragelse af det store og spændende materiale, der beror på Rigsarkivet og ikke mindst på landsarkivet i Åbenrå, hvor de særlige søfartsarkiver og toldarkiver må antages at rumme væsentlige oplysninger for en undersøgelse som denne.

Med udgangspunkt i det benyttede kildemateriale og ved en inddragelse af Thomas Højrupps livsformsanalyse er det forfatterens ambition at nå frem til en mere nuanceret indsigt i det lokale søfartsmiljø og især i kaptajnernes og redernes livsform. Det må også medgives, at forfatteren i sin undersøgelse når frem til en række fintmærkende konklusioner omkring slægtens, hjemstavns og den fælles lokale interesses betydning for investeringerne i søfarten. Men det forekommer nærværende anmelder, at tilsvarende konklusioner sagtens kunne være nået uden de omstændelige og gentagne teoretiske udredninger omkring livsformbegrebet, som tynger fremstillingen. Det er ét problem.

Et andet problem er forfatterens fuldstændig ukritiske anvendelse af vejlederen Thomas Højrupps begrebsapparat. Der er næppe nogen tvivl om, at den helhedsbetragtning af samfundet, som livsformbegrebet implicerer, er en gevinst for såvel historiske som nutidsrettede

analyser – akkurat på samme måde som helhedsbetragtningen inden for f.eks. marxistiske undersøgelser er det. Men det er problematisk, at forfatteren uden videre anvender det højrupske begrebsapparat uden hverken at nævne – endsige gendrive – den kritik, som har været rettet mod det. Et kig i litteraturlisten viser, at en markant metodisk kritiker som f.eks. historikeren Steen Busck end ikke er nævnt.

Et tredje problem omkring anvendelsen af livsformbegrebet opstår, idet forfatteren ukritisk overfører Thomas Højrupps nutidsrettede konkret-empiriske livsformspecifikationer på fortidige forhold. Nærværende anmelder kan ikke se andet, end at det er at gøre vold på historien at overføre begreber som den selverhvervende livsform, lønarbejderlivsformen og den karriereorienterede livsform til analyser af det maritime miljø i Åbenrå i 1700–1800-årene. I praksis viser det sig da også at have den konsekvens, at forfatteren må arbejde med så mange urene former og konkrete variationer, at begreberne udvandes.

Det er min overbevisning, at den helhedsbetragtning, som livsformbegrebet indebærer, gør livsform til et nyttigt rammebegreb, også i historisk anlagte analyser. Men det kræver, at der i hvert enkelt tilfælde må fremanalyseres specifikke livsformer, der er funktionelle – eller i hvert fald ikke dysfunktionelle – i relation til den produktionsmåde, der er rammesættende i den konkrete samfundsformation, der er genstand for analysen.

F.eks. er det absurd – som det sker i denne undersøgelse – at operere med en lønarbejderlivsform i samfund, hvor lønarbejde kun har marginal betydning, og det er ahistorisk at anvende et begreb som den selverhvervende livsform i et samfund, hvor den enkeltes udfoldelser foregår inden for snævre rammer, fastsat af købmandsgilder, håndværkerlav og grandelav. En analyse af et samfund i overgangsfasen mellem feudalisme og kapitalisme fordrer anderledes historiefølsomme begreber.

Endelig bør det også nævnes, at forfatterens anvendelse af den marxistiske terminologi omkring begreberne produktionsmåde og samfundsformation forekommer noget fremmede og omvendte for anmelderen, der ellers mener at have et ret godt kendskab til disse begreber og deres anvendelse inden for forskellige forskningstraditioner.

Alt i alt er der her tale om en undersøgelse med mange gode momenter i den konkrete analyse, men som desværre tynges unødigt af alt for meget akademisk-etnologisk begrebsartisteri. Med inspiration i begrebet etnocentrisme, der refererer til et etnisk snæversyn på andre kulturer, kunne en anmelder med baggrund inden for historievidenskaben derfor fri-

stes til at betegne den foreliggende bog som noget etnolog-centristisk.

Thomas Bloch Ravn

Gitte Nødskov: Landlige tekstiler fra Himmerland og Kjær Herred fra midten af 1700-årene til midten af 1800-årene. Udgivet af Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred, Ålborg Historiske Museum og Danske Folkedansere 1992. 314 s.

Det er en indbydende bog – trykt på glittet papir og med gode farvebilleder, foruden en mængde i sort/hvidt.

Hensigten med bogen er at vise nogle af de landlige tekstiler og følge dem gennem skiftende modepåvirkninger fra aristokrati og borgerskab, jvf. indledningen.

Bogen er klart disponeret med følgende emner: Brug og sammensætning af dragtdelene. Kilder til bestemmelse af tøjets alder. Stoffernes oprindelse og videre forarbejdning. Herefter følger så de to hovedafsnit, hvori de bevarede dragtdele beskrives – henholdsvis mands- og kvindetøj.

Bogens styrke ligger i bredden – i gennemgangen af navnlig lokale museers samlinger af landlige tekstiler fra Himmerland og Kjær herred med afstikkere til naboejendene. Desuden omtales relevante trykte kilder, hvori beskrivelser af dragtskik forekommer. Med hensyn til dragtdelens brug og sammensætning, så sluttes der løbende hovedsageligt ud fra to samtidige men ikke lokale skildringer ved henholdsvis provst Caspar Schade fra Mors i 1807 og Eskel Sørensen fra Nordvestfyn i 1815. Og dagbogsoptegnelser efter fæstebonde Christian Andersen i Nr. Tulstrup bruges som et godt men knap så lokalt eksempel på tekstilernes herkomst og fremstilling. Læseren tages så at sige ved hånden gennem litteraturen, opslagsbøger og diverse optegnelser, samt fire udvalgte skrifter, hvor man kommer tæt på menneskeskæbnerne.

En svaghed ved bogen i forhold til målsætningen er det, at læseren ikke informeres mere om ejnen og dens sociale og erhvervs-mæssige forhold i perioden ud over i meget generaliserende termer. Der levnes således ikke læseren mulighed for fuldt ud at bedømme dragternes udseende og stiltræk – eller kulturens veje og vildveje i forhold til modepåvirkninger fra aristokrati og borgerskab. Hvilken betydning har f.eks. de lokale godser og købstæder, og det at Limfjorden strækker sig lige ned midt i området?

En dybere indsigt i dette vanskeliggøres na-

turligvis af, at en stor del af de bevarede dragtdele er af ukendt præcis herkomst. Men det skal understreges, at en sådan oversigt og grundig gennemgang af bevarede dragtdele er forbilledlig og ville være ønskelig på ethvert kulturhistorisk lokalmuseum – og endnu en kraftig påmindelse om, at dragternes baggrundsoplysninger er det en hel del værd at få med, mens tid er.

Bogen er i øvrigt blevet til foranlediget af en udstilling på Ålborg historiske Museum i anledning af Danske Folkedanseres dragtstævne i 1992. Udgiveren forholder sig i efterskriften til folkedragtsbegrebet med bemærkningen om folkedanseres forkærlighed for uniformering. Med bogen er der således givet også folkedansere et mere nuanceret grundlag at bedømme egnens dragtskik ud fra.

Mette Eriksen Havsteen-Mikkelsen

K.G. Holch Andersen: Nykøbing Mors i tekst og billeder 1800–1940. Morsø Lokalhistoriske Forlag 1990. 160 s., 288 kr.

Esben Graugaard og Bent T. Holm: Det gamle Holstebro. Holstebro Museum 1993. 150 s., 195 kr.

Som lokalhistoriker står man ofte i den situation at skulle producere en let tilgængelig indgang til (dele af) områdets historie, eller man har allerede produceret nogle artikler, som burde samles til en udgivelse. Det kan være svært at gøre, for resultatet kan komme til at blokere for en mere samlet og dybere gennemgang af historien; men på den anden side vil denne måske ikke komme i mange år. Det er disse overvejelser, der først kom mig i tankerne ved gennemlæsningen af de to værker.

Ingen af bøgerne giver sig ud for at være mere, end de er. Allerede i forordet til bogen om Nykøbing siges det, at den ikke er dækkende, men at ideen er at give dem, der interesserer sig for Nykøbing, en mulighed for at få besvaret spørgsmål om en del af byens historie og borgernes virke. Med vilje er den kronologisk opdelt, 1800–1850 (7 sider), 1850–1880 (28 sider), 1880–1900 (38 sider) og 1900–1940 (76 sider). Tyngden kommer således til at ligge omkring byens industrialisering 1880–1920. Da emnerne så godt som udelukkende er erhvervsvirksomheder og offentlige institutioner, kan man sætte et spørgsmålstejn ved nytten af denne opdeling, idet introduktionen til de enkelte tidsperioder er meget kortfattet – så overblikket kommer ikke frem. Til gengæld er gennemgangen af de enkelte industrielle virksomheder (herunder østersfiskeriet og -be-

handlingen), aviserne og bankerne udmærket. På sin vis løses hermed problemet, for senere bind vil kunne dække den øvrige del af erhvervslivet (håndværk, handel), befolkning, bebyggelse osv.

Bogens svaghed er, at overblikket aldrig kommer frem. Til dels skyldes det emnevalget, men der er meget få overvejelser om struktur og udvikling – teksten er kun beskrivende. Styrken er en velafvejet beskrivelse med det væsentlige nævnt, og en velskrevet tekst. Der er mange illustrationer; de er meget velvalgte og illustrerende med en fyldig og uddybende billedtekst. Det er en bog, som morsingboerne utvivlsomt vil være glade for.

Det gamle Holstebro er femte bind i serien om det gamle Holstebro fortalt i billeder. Den står selvstændigt, idet den er stykket sammen af tyve små artikler, som efter at have været bragt i det lokale blad er blevet revideret og yderligere illustreret. Emnerne er hentet fra de seneste godt 100 år. Artiklerne er korte, 4–10 sider, og selv om de er blevet revideret siden avisartiklen, skyldes differencen primært billedstoffets omfang. Over halvdelen af pladsen er optaget af billeder. Artiklerne omfatter primært skildringer af enkeltpersoner, virksomheder eller bygninger – naturlige emner for avisartikler. »Smørmarie«, Færch-huset, Postgården, bomhuset, jernstøberiet – væsentlige og kendte indslag for de lokale. Enkelte historier fanger for en udenforstående: 100-års jubilæet for stavnsbåndsløsningen førte til kamp mellem Højre og Venstre, så der kom ikke mindre end to stavnsbåndsmindsten.

Problematikken ved at genudgive denne samling avisartikler som bog er den banale: nogle af emnerne er så omfattende, at avisartiklerne dårligt kan tåle bogformens mere bestandige præg. De virker tynde – hvilket til dels kan skyldes mangel på kildemateriale. En mere gennemgående revision ville have været på sin plads. Emnevalget i sig selv er nemlig udmærket. I høj grad er der trukket på lokalarkivets avisregistrering. Det har givet nogle spændende illustrationer; til gengæld har man til tider brugt avisstoffet, hvor det ikke har større relevans. Som ved den foregående bog har man mange og velvalgte billeder med god og fyldig billedtekst. I forordet er nævnt, at man til dels bygger på erindringsstof – det kunne utvivlsomt være anvendt i større grad til at give teksten fylde og atmosfære. Alt i alt er der tale om en samling spredte glimt fra Holstebros historie, som er gengivet i en smuk og velfortalt opsætning. Den bliver garanteret en salgssucces som de fire foregående bind.

Selv om de to bøger har lidt forskellig tilgang til emnet, har de alligevel samme træk ved at være beskrivende, ikke reflekterende.

De henvender sig udelukkende til de lokale (det er også her, institutionernes bagland og køberne er). Begge er udtryk for den glædelige tendens, der har været i de seneste år, at udnyttelsen af billedmaterialet er blevet langt bedre, både i valg, gengivelse og billedtekst. De er forholdsvis billige – og vil nok kunne tjene pengene hjem på det lokale salg.

Peter Korsgaard

Kaj Sekkelund: Søfart, handel og bondeøkonomi. Thisted 1814–50. Knakken 1993. 153 s., 158 kr. Fås hos Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune.

I de seneste år har studiet af de klassiske købmandsgårde i 1700- og 1800-tallet fået en opblomstring. En af de konklusioner, som man umiddelbart synes at kunne drage, er, at der væsentlige forskelle i købmandsgårdens profil fra Thisted over Lemvig, Odense og Holbæk til Roskilde.

Kaj Sekkelund har til sin magisterkonferens skrevet speciale om Thisted, og specialer er i bearbejdet form udgivet som bog. At det blev Thisted, skyldes forfatterens personlige tilknytning, og man kan spekulere på, om de andre byer i området ville have været lige så markante. Thisted var geografisk placeret i skæringspunktet mellem limfjordshandelen, en Nordsø/Skagerrak-orienteret søfart og en sydvendt heste- og studehandel. Men Aggertangens gennembrud 1825 og sejløbets uddybning 1836 ændrede totalt mulighederne for de vestlige limfjordsbyer, og Thisted havde i 1860'erne Jyllands fjerdestørste handelsflåde. Et af spørgsmålene bliver derfor naturligvis, hvor meget den generelle vækst spillede ind i forhold til de ændrede handelsmæssige muligheder.

I 1814 var der tre typer handel. Skudehandelen på Norge var primært bondesøfart, hvor korn udveksledes mod træ, dog med et vist købmandsengagement i kapitalkrævende trælast/jernoplæg. Limfjordshandelen var en tilsvarende kombination af bondesøfart og købmandsengagement i det vestlige limfjordsområde. Endelig var der forbindelsen til den store omverden, som næsten totalt blev kontrolleret af Ålborg. Passagen gennem Aggerkanalen efter 1836 ødelagde Ålborgs dominans, og i de følgende år voksede handelen, først med Altona som den dominerende, derefter England. Også norgeshandelen gik i stigende grad over Thisted. Men allerede før kanalen var der tendenser til dette handelsmønster med udskibningshavn i Klitmøller, så kanalen forstærkede blot en tendens.

Den øgede fjernhandel ændrede byens

struktur. Rederikøbmændene blev i stigende grad den dominerende gruppe, og specialiseringen satte ind. En opdeling i rederikøbmænd/grossister, specialhandlere, detailhandlere og fabrikanter bliver naturlig, mens købmandsgårdenes traditionelle engagement i avlsbrug og brændevinsbrænding var i tilbagegang. Opdelingen af købmændene satte særligt ind fra slutningen af 1820'erne. Fysisk gav det sig udslag i en kvarterdannelse og en centering af dele af handelen. Væsentligst var de større krav til kapitalen. De købmænd, som ikke havde råd til at sprede deres vareindkøb på flere grossister, men som – måske af mangel på kapital – var bundet til en enkelt, gerne i Ålborg, bukkede i stort omfang under.

Købmændenes økonomiske profil var noget anderledes end så mange andre steder. Det skyldtes i nogen grad den store rederivirksomhed, men også en manglende vægt på avlsbrug og især brændevinsbrænding. Det sidste træk bekræftes af Rawert (*Kongeriget Danmarks industrielle Forhold*, 1849), og man kan spørge sig selv, hvorfor det var tilfældet. Måske skyldes det delvis den særlige handel på England og Norge, delvis hjemmebrønderiets omfang i Thy?

Men også den særegne bondeøkonomi var med til at give købmændene en særlig profil. Handelen med heste og stude gik uden om købmændene og gav tidligt bønderne en pengeindtægt. De store markeder spillede også en rolle som alternativ til købmandshandelen. Selv om kornhandelen steg væsentligt i sidste del af perioden, var der tale om en stor nettoimport for den handel, som gik gennem købmændene – og det prægede også deres profil.

Endelig er også i bogen en beskrivelse af bondeøkonomien, mere præcist markederne, studeeksporten, uldhandelen, dyrkningssystemer m.m.

Det første store afsnit, om søfarten på Thisted tolddistrikt, giver et meget spændende og suverænt overblik over udviklingen i handelsmønstrene med hensyn til både varettyper, varremængder og destinationer. Den kædes udmærket sammen med forholdene på land. Et spørgsmål om kildegrundlaget er dog på sin plads. Beskrivelsen er så godt som udelukkende baseret på toldmateriale, og det kan give nogle skævheder, som imidlertid knap nok diskuteres. Der findes bl.a. en behandling af problemet, Helge Hammer: *Handel og søfart på Kalundborg 1730–1798* (utrykt speciale, Københavns Universitet), som viser svaghederne, og hvori havneregnskaberne er benyttet til kontrol af toldmaterialet. For selv om der ikke findes meget havneregnskabsmateriale bevaret for Thistedes vedkommende, kunne en kontrol være foretaget.

Det andet store afsnit, om købmændene på

land i Thisted, supplerer smukt det første, så søfart, bystruktur og købmændsprofiler kombineres. Man kunne dog godt savne en overvejelse af, hvorfor Thistedes købmænd adskilte sig fra så mange andre. Ved gennemgangen slog det mig, at flere væsentlige kilder til købstadens struktur og økonomi ikke var blevet anvendt, bl.a. ligningslisterne, opmålingerne til bygningsafgiften 1803 og 1851 samt nogle af brandtaksationerne, men de findes ikke bevaret i særligt omfang for Thistedes vedkommende (ifølge Landsarkivet i Viborg). De ville have kunnet supplere den gode gennemgang.

Bogen bærer noget præg af at være et omarbejdet speciale. For en forfatter er det svært at skære fra. For læseren kan det være svært at bevare overblikket mellem så mange detaljer, som nu engang skal med, og enkelte afsnit har heller ikke den store betydning for helheden – selv om de vil være meget interessante for de lokale. Illustrationerne er meget gode, men graferne kan være et problem. Enkelte gange kan man ikke se, om de er akkumulerede eller ej, og i et enkelt tilfælde (s. 125) er grafen meget uoverskuelig.

Interesserede i handels- og købstadshistorie bør læse denne bog som rummer flere nye aspekter især inden for handel og søfart. Med den er flere nuancer kommet til vores forståelse af den klassiske købmandsgård.

Peter Korsgaard

Knud B. Christoffersen: Købstaden Frederikssunds historie 1801–1970. Bd. 2: 1901–1970. Forlaget Thorsgaard 1993. 512 sider, 598 kr.

Bind 1 af *Købstaden Frederikssunds historie 1801–1970*, der er anmeldt af undertegnede i *Fortid og Nutid* 34, 1987, s. 101–103, behandlede det 19. århundrede i tre hovedafsnit, dækkende årene 1801–1850, 1850–1885 og 1885–1900. I bind 2 videreføres denne opbygning med en opdeling i to hovedperioder 1901–1940 og 1940–1970, men således at de første 40 år får to store afsnit, de sidste 30 år ét. Endvidere har forfatteren i dette bind valgt at bygge sin skildring af byens historie op omkring en gennemgang af byens gader og huse, af dens virksomheder, institutioner og foreninger inden for de to hovedperioder. Disse gennemgange optager en meget væsentlig del af bogens ca. 500 sider, således at det er begrænset, hvad der er af sammenfattende skildringer af udviklingen og af de ændringer, som er sket i dette århundrede.

Indledningsvis bringes et afsnit »En ny tid«, der forsøger at skildre nogle væsentlige forhold, som ændrede folks hverdag i det 20. år-

hundrede. Det drejer sig først og fremmest om forbedringer inden for sundhed, hygiejne og renlighed, men også om de drømme, planer og kampe, som Frederikssundborgerne havde eller førte omkring deres by. Forfatteren ønsker hermed at anslå nogle hovedtemaer for udviklingen dels i dette århundrede og dels i Frederikssund.

Herefter følger et afsnit om befolkningsudviklingen 1901–1940 (s. 17–22), der har sin fortsættelse i begyndelsen af tredje hovedafsnit (s. 340–343) om den tilsvarende udvikling 1940–1970. Også i afsnit om udviklingen inden for industri, håndværk og handel, der kommer spredt rundt omkring i bogen, er støttet af en del tabeller – samlet kommentarer til byens befolkningsmæssige, sociale og økonomiske udvikling set i relation til den generelle udvikling i Danmark.

I øvrigt er det første hovedafsnit først og fremmest en gennemgang af byens gader, huse og mennesker i det nævnte tidsrum, hvor vi følger forfatteren på en vandring rundt i byen og ser på byens huse og de ændringer, der sker med dem, og hører om de mennesker, der har ejet dem eller boet her. Dette afsnit bygger videre på tilsvarende afsnit i bind 1, hvor vi var rundt i byen i 1801 – ud og ind af alle byens 30 huse – og i 1870. Da byen er vokset kraftigt, kan det ikke blive lige så grundigt, og alligevel må jeg som anmelder og ikke-Frederikssundboer indrømme, at turen faldt mig lidt vel lang – ca. 130 sider – selv om den blev lettet gennem de mange illustrationer og kort, der viser byens udvikling inden for de ca. 40 år. Men for »de indfødte« er dette afsnit sikkert særdeles interessant læsning, ikke mindst på grund af det store galleri af personer og slægter, som her passerer revy, men også fordi man gennem tekst og billeder får et godt indtryk af byens fysiske udvikling i denne periode, bl.a. med fremvæksten af villakvarterer især nord for den ældre bykerne. Billeder og tegninger illustrerer de skiftende stilarter.

Andet hovedafsnit med overskriften »Fremskridt og krise 1901–1940« og tredje hovedafsnit, der har fået titlen »Vikingetiden« efter de vikingespil, som fra 1952 gjorde Frederikssund landskendt, er hver på ca. 170 sider og har nogenlunde samme opbygning. Udviklingen inden for byens erhvervsliv skildres med gennemgang af alle byens større industri- og handelsvirksomheder, hvorefter følger skildringer af havn, jernbane og postvæsen, lokal- og landspolitik, kommunens forvaltning, skoleforhold samt foreningsliv. I afsnittene om foreninger bringes der oversigter over alle foreninger i Frederikssund, kronologisk opbygget efter deres stiftelsesdato eller -år. Bag disse to oversigter (s. 303–304 og 483), der knytter sig til tilsvarende oversigter i bind 1, ligger der et

kolossalt registreringsarbejde, og de giver i sig selv et vældig godt indtryk også af de ændringer i samfundslivet, som er sket i de sidste ca. 150 år.

I disse to hovedafsnit er det således erhvervsliv, fællesskab og fritidsliv, som behandles, primært på grundlag af en skildring af virksomheder, institutioner og foreninger. I afsnittet om tiden 1940–1970 er der imidlertid ikke blevet plads til den samme grundige skildring af byens gader og huse som for perioden 1901–1940. Her er der mere tale om en overigtsmæssig gennemgang af boligbyggeriet efter 1940, dvs. med omtale især af det sociale boligbyggeri og af parcelhusbyggeriet, samt et kort afsnit om bymidtens modernisering med gadegennembrud og nedrivninger af mange ældre bygninger. Forfatterens holdning hertil mærkes som en undertone i teksten – man gik i 1960'erne nok lidt for vidt. Tredje hovedafsnit indledes i øvrigt med ca. 15 sider om besættelsestiden og afsluttes med et kort afsnit om kommunesammenlægningen, der fører skildringen frem til 1970.

Men året 1970 udgør ikke noget særlig klart skel i byens udvikling. At det her som i andre nyere byhistoriske fremstillinger er valgt som slutår, hænger sammen med, at vi er vænnet til at tænke i administrative enheder. Den gamle købstad udgør en sådan enhed, også kildemæssigt, og derfor slutter dens historie i 1970, hvor de administrative grænser ændres. Men er det rigtigt, at Frederikssunds historie efter 1970 er noget helt andet end før 1970, fordi der kommer store landområder med til kommunen? Er der ikke også før 1970 en sammenhæng mellem land og by, som det er vigtigt at få skildret i byens historie? Købstaden Frederikssunds historie viser i hvert fald efter anmelderens mening, at der ligger et klarere skel omkring 1960, dvs. omkring det tidspunkt, hvor højkonjunkturen begynder at sætte ind. Den by, hvis fysiske, økonomiske og sociale struktur var skabt i begyndelsen af århundredet, ændres for alvor i 1960'erne, og det gælder nok for langt de fleste gamle købstæder i Danmark.

At 1970 er sat som bogens afslutning betyder derfor også, at redegørelsen for byens fysiske vækst og forandring, således som den tog fart fra 1960'erne, er underlig uafsluttet. Frederikssund Nord, byens store byudviklingsområde, ser vi kun i model, men ikke færdigt – heller ikke på noget kort, og i det hele taget kunne man for tiden efter 1960 nok have ønsket sig en billedmæssig dokumentation, og i hvert fald en anvendelse af kortmateriale, af samme solide omfang som for tiden 1901–1940. Der mangler således kort over byens nye yderområder. De tre kort fra dispositionsplanen 1961/63 er dem, der kommer nærmest til

at vise byens vækstområder, men de er totalt uden navne og hjælper ikke læseren til at orientere sig med hensyn til beliggenhed af de nye boligområder, fabrikker og institutioner, som omtales i teksten. Det er således ikke lykkedes anmelderen at få placeret f.eks. Amtsgymnasiet og Marienlystskolen eller en af de nye virksomheder – Haldor Topsøes katalysatorfabrik – hvorom det s. 394 blot oplyses, at den opførtes i Engbækkrogen ved Linderupgård. Kun indfødte ved, hvor det er, men et kort kunne have hjulpet ikke-indfødte til en placering. Formodentlig ligger de alle i Frederikssund Nord.

Bogens anvendelse af kort er derimod i første del af bogen på linje med den overdådige brug af kort, som kendetegner bind 1. Ligesom i bind 1 anvendes mange steder mindre detailkort i form af udsnit af matrikelkort eller nytegnede kort. De er nyttige, selv om de fleste er uden målestok og mangler nordpil og derfor kan være vanskelige at placere i forhold til helheden, således som den fremgår af bykortene. I bogen gengives kortene fra Traps 4. og 5. udgave fra henholdsvis 1917 og 1952 samt et matrikelkort fra 1935 – foruden udsnit af målebordsblade 1912 og 1943. Kortet fra 1952 er det yngste kort, der bringes (med navne), og derfor står skildringen af væksten fra 1960'erne uden den kortmæssige dokumentation, som er nødvendig for at kunne følge og forstå byvæksten og den byplanlægning, som ligger bagved.

Bogens brug af illustrationer er overdådig. Der er ingen farvegengivelser i bogen, men til gengæld har den en et meget stort antal sort-hvide illustrationer, vel omkring 700. Bogens store format er udnyttet fuldt ud til teknisk fremragende gengivelser af de mange gode fotografier. Især må fremhæves de mange billeder af de tre fotografer Johannes, Helmuth og Henning Hansen. Fotografierne er suppleret med kort, tegninger og avisannoncer m.m., som bevirker, at bogen næsten kan læses alene som en billedbog, ikke mindst fordi der er en snæver forbindelse mellem billeder og tekst. Billederne kommer i en sammenhæng, der nøje følger bogens opbygning.

Som nævnt har forfatteren valgt at bygge sin skildring af byens historie op omkring en gennemgang af byens gader og huse, af dens virksomheder, institutioner og foreninger inden for de to hovedperioder 1901–1940 og 1940–1970. Det bevirker, at der bliver en del gentagelser fra afsnit til afsnit, f.eks. i omtalen af de firmaer, der eksisterer både før og efter 1940, og hvor tråden så skal knyttes bagud til det forrige afsnit. Men gentagelser kommer også ind på anden vis, f.eks. omtales byens ønske om at flytte banegården både i afsnittet om jernbaner 1901–1940, s. 233, og i afsnittet

1940–1970, s. 370, hvor det så oplyses, at ønsket endelig gik i opfyldelse i 1989. Inden for hovedafsnittet 1940–1970 omtales f.eks. murermester Anker Hansen og hans entreprenørfirma både under afsnittet om byggeriet efter 1940 (s. 356) og i gennemgangen af de enkelte virksomheder (s. 401).

Det er naturligvis vanskeligt at undgå gentagelser i et så omfattende værk, som en byhistorie er, men i dette tilfælde hænger det efter anmelderens mening meget snævert sammen med den opbygning, som forfatteren har valgt at give sin bog. Han har lagt vægt på, at de enkelte virksomheder og forretninger, især de større, får hver deres afsnit med en skildring af firmaets historie og fysiske rammer. Men også de personer, der har opbygget eller ledet firmaet, skal have deres plads. På samme måde er det vigtigt for forfatteren at få omtalt personer i banker og sparekasser, i den kommunale administration, inden for foreninger osv. Det omfattende personregister vidner om, hvor mange Frederikssundborgere det på denne måde er lykkedes forfatteren at få med i teksten, mange af dem endda flere gange. Det gælder bl.a. byens borgmestre – og det er nok ikke så mærkeligt – men herudover møder vi som gennemgående personer realskolebestyrelsen, byens slægt af storkøbmænd, lokalredaktører, sagførere og arkitekter som dem, der har sat deres stærkeste præg på byens udvikling på flere forskellige områder. Selv om ca. 1000 personer er omtalt i teksten, bringer bogen kun ganske få portrætter, ca. 40 i alt, men til gengæld ganske mange gruppebilleder, hvor byens borgere, også mange af dem, der er nævnt i teksten, træder frem.

En anden følge af den opbygning, forfatteren har givet sin byhistorie med de mange gennemgange af firmaer og institutioner, er, at den er stærkt tyngt af facts. Navne, årstal, datoer, antal, omfang, størrelse osv. hober sig op i den enormt stofmættede fremstilling. Det kan være noget af en belastning for den stakels læser, men det gør naturligvis, at bogen kan bruges som opslagsværk, og ved sine henvisninger kan den lede den interesserede læser/borger videre til anden litteratur. Bogen er nemlig ligesom bind 1 udstyret med kildehenvisninger, i alt 740. Det fremgår heraf, at ikke mindst lokalaviserne er benyttet som den vigtige kilde til lokalsamfundets historie, de er overalt. At forfatteren i øvrigt har været vidt omkring, fremgår også af kilde- og litteraturlisten.

Af en moderne byhistorie kan man forvente, at den giver en sammenhængende skildring af byens fysiske, økonomiske, sociale og kulturelle udvikling. Den er værket, man vil gå til, hvis man vil søge oplysning om tilstande og om udvikling og forandringer over tid, men den er

også værket hvor man vil søge oplysning om enkeltpersoner, om firmaer, institutioner og meget andet. Byhistorien er også et opslagsværk. Med den opbygning *Købstaden Frederikssunds historie* har, har Knud Christoffersen i høj grad gjort den til et sådant opslagsværk, selv om han har gjort det lidt vanskeligt for læseren/borgeren at finde frem til hvor firmaer, institutioner, gader og lignende er omtalt. Hans byhistorie kunne i høj grad have fortjent et emne- og sageregister, ja sågar et stedregister, der kunne lede læseren frem til de steder i bogen, hvor en bestemt gade eller et hus er omtalt. Nu må hun nøjes med at søge sig vej gennem indholdsfortegnelsen.

Med hensyn til at give den sammenhængende skildring af byens fysiske, økonomiske, sociale og kulturelle udvikling står Knud Christoffersens byhistorie svagere. Sammenhængen drukner meget let i de utrolig mange detaljer. Det må også erkendes, at værket står stærkest i skildringen af den første halvdel af århundredet. Ved sit omfang, sin stofmættethed og sin store mængde af illustrationer, der i nøje sammenhæng med bogens tekst viser så at sige alle sider af byens liv og dens udvikling, hævder *Købstaden Frederikssunds historie* sig markant blandt nyere danske byhistorier.

Henrik Fangel(†)

Etatsråd H.N. Andersens livserindringer. Udgivet med noter og kommentarer af A. Eggert-Lura. Odense Universitetsforlag 1993. 274 s., 290 kr.

Af flere grunde hører H.N. Andersen til de gådefulde personer i nyere dansk historie. Først og fremmest fordi vi ikke har helt hold på, hvorfor han kunne gøre denne fantastiske karriere. Hvilke egenskaber hos denne Skidtlises søn fra Nakskov gjorde så stort et indtryk hos hans magtfulde omgivelser, at han i kritiske situationer kunne blande sig i dansk og international storpolitik og udnytte dem til egne og ØKs formål?

Mens vi ved besvarelsen af sådanne spørgsmål risikerer at bevæge os over i psykologien, hvor vi som historikere skal træde varsomt, så er vi på mere sikker grund, når vi nøjes med at iagttage Andersens ydre karriere. Men også i den har der været dunkle punkter, som hverken familien eller Kompagniet indtil for nylig har været ivrige for at medvirke til at belyse. Af uforståelige årsager. Men nu er tavsheden eller fortielsens dage åbenbart forbi. Anledningen hertil er i sig selv en interessant historie.

Udgiveren af disse livserindringer, den forhenværende ØK-mand A. Eggert-Lura var

som ung udstationeret i Singapore. Han fortæller, hvad der for historikere er en rædselsberetning. Under oprydning i kontorets arkiv i 1953 blev lokale medarbejdere sat til at køre dets arkiv på lossepladsen, for dets lokaler skulle bruges til kontorer. Men arkivet blev kørt bort ubeset og usorteret.

Heldigvis var unge Eggert-Lura nysgerrig. Han fik sin nysgerrighed styret ved at kigge dele af arkivet igennem og fandt en del interessante papirer, bl.a. nogle beskadigede sider fra et manuskript af H.N. Andersen. Det tog han med hjem.

Senere viste det sig at være brudstykker af det sidste, Andersen skrev i sit liv – *Livssyn* fra august 1937, fire måneder før sin død. Papirerne indeholdt også en komplet liste over samtlige etatsrådets skrifter, hvoraf kun en del var udgivet og adskillige blot trykt fortløbet som manuskript til private formål og endda – formentlig efter ansøgning – uddraget pligtafleveringen til Det kongelige Bibliotek.

Deres eksistens var kun offentlig kendt fra to kronikker, som Politiken-journalisten Anker Kirkeby skrev i sit blad den 2. og 3. marts 1938. Han havde i 1937 haft lejlighed til at læse dele af Andersens ukendte forfatterskab igennem kort før hans død.

Eggert-Lura var som ung i 1953 mere optaget af Singapores lyksaligheder end af ØKs historie. Først som pensionist genoptog han sin interesse for Kompagniets fortid. I biblioteket på Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg fandt han et komplet eksemplar af *Livssyn*. Og hos to børnebørn af Andersen fik Eggert-Lura i 1991 adgang til de *Livserindringer*, som blev trykt i 1918 i syv nummererede eksemplarer, hvoraf kun de to er bevaret. Det er disse *Livserindringer*, Eggert-Lura nu har udgivet og forsynet med kommentarer og noter, vejledt og bistået af professor Tage Kaarsted.

De kaster nyt lys over de mørke og ukendte år i Andersens liv, dvs. fra barndommen og frem til dannelsen af ØK i 1897, især årene fra han i 1872 stod til søs, og til han i 1884 gik i land i Bangkok og startede Andersen & Co.

Andersen var en udmærket skribent, en levende fortæller og glimrende iscenesætter af sig selv. I disse livserindringer dog mindre end i sine beretninger om den politisk-diplomatisk indsats under 1. verdenskrig. Men hans partnere og hjælpere undervejs til toppen får ikke altid, hvad der tilkommer dem, f.eks. hans partnere kaptajn P. Andersen, der er helt anonymiseret, eller de tre brødre Kinch og admiral Richelieu.

Desværre omfatter udgivelsen af disse livserindringer ikke Kompagniets første stormfulde og formentlig også nervepirrende år med fejlpositioner, regnskabsfusk og bedrageri,

som bestod i at rejse ny kapital på grundlag af falske regnskaber. Regnskabsfuskeriet blev erkendt af Andersen selv og internt i Kompagniet allerede i 1908 og 1912. Udgiveren har nemlig udeladt de 46 sider af originalmanuskriptet, der dækker årene 1897 til 1917, da erindringerne blev skrevet. Begrundelsen er, at *denne periode af hans liv allerede er blevet indgående skildret af andre forfattere.*

Som en af disse andre forfattere vil jeg gerne beklage, at netop Andersens egen version af Kompagniets kontroversielle første år er udeladt. Til gengæld strejfer Eggers-Lura dem stedvis i sine noter og kommentarer, men rigeligt defensorisk og lidt for præget af den ØK-tradition, han ellers synes delvis at have gjort sig fri af.

Det gælder især hans omtale af Kinch-affæren – lakmus-prøven for enhver, der beskæftiger sig seriøst med Andersen og ØK. Her havde det eksempelvis været på sin plads side 207 at nævne, at Andersens svoger kaptajn Guldberg var sideordnet direktør i Bangkok med Emmanuel Kinch og som sådan medansvarlig for Bangkok-filialens drift i de kritiske første år. Men også i omtalen af, at Andersen ikke opfyldte afleveringspligten til Det kongelige Bibliotek for trykt materiale er udgiveren rigeligt defensorisk.

Livserindringer blev trykt i marts 1918, men loven om afleveringspligt med dens nye undtagelsesbestemmelser, som Andersen senere gjorde brug af, blev først gennemført i 1922.

Noter og realkommentarer er fyldige, oplysende og professionelt udformede, men ikke uden fejl i detaljen. Eksempelvis var J.H. Deutzer professor fra 1872, ikke først fra 1901 som anført s. 248. Prins Valdemar og prinsesse Marie havde ikke tre børn som angivet s. 243 men fem, hvoraf Axel ikke som anført var den ældste. Andersens førstefødte søn, der døde som spæd i Bangkok, hed Jens Jacob som anført i slægtstavlen, ikke Carl Jacob som anført s. 224.

Det væsentlige er, at Eggers-Lura – en mand uden for det professionelle lav – med sin ildhu og denne udgivelse fortjenstfuldt har udfyldt nogle huller i vor viden, korrigeret detaljer og kompletteret billedet af denne mærkelige mand.

Ole Lange

Nakskov. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1990. Udg. af Miljøministeriet, Planstyrelsen i samarbejde med Nakskov Kommune 1990. 250 kr.

Kommuneatlas Esbjerg. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1992. Udg. af Miljøministeriet, Planstyrelsen i samarbejde med Esbjerg Kommune 1992. 180 kr.

Kommuneatlas Holbæk. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1993. Udg. af Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Holbæk Kommune 1993.

For fem år siden startede et forsøgsarbejde mellem Planstyrelsen – nu Skov- og Naturstyrelsen – og tre tidligere købstadskommuner, nemlig Nakskov, Roskilde og Esbjerg. Formålet var at nå frem til en metode, som både med hensyn til produktionstid og ressourcer gjorde det nemt at kortlægge og registrere bevaringsværdige huse og bymiljøer i landets kommuner. Fem år senere er kommuneatlas nr. 35 – over Holbæk – på gaden, og dermed en passende lejlighed til at gøre en slags status med udgangspunkt i tre atlas, som har det til fælles, at anmelderen har haft sin gang i de kortlagte købstæder.

Tilblivelseshistorie

Selv om initiativet til kommuneatlasserne – som for Københavns vedkommende af praktiske årsager hedder bydelsatlas – kom fra centralt hold, er de forskellige; dels fordi de kortlagte byer og landskaber er det, dels fordi arbejdet er blevet udført af skiftende konsulenter i samarbejde med lokale planlæggere og historikere. I opbygning og format er kortene dog nogenlunde identiske; først behandles landskabet, dernæst byens og de enkelte kvarterers bygnings- og planlægningshistorie, og til sidst følger en grafisk fremstilling af de bevaringsværdige bygninger opført før 1940 – dog helt op til 1960 for Holbæks vedkommende – i udvalgte kvarterer og landsbyer. Teksten illustreres af en række kort, tegninger og nye og gamle fotos. Atlasserne udgør et slags sammendrag af samtlige de oplysninger om huse og bebyggelser, som er blevet registreret i løbet af undersøgelsesperioden. Disse oplysninger er frit tilgængelige hos kommunen eller Skov- og Naturstyrelsen.

Registreringer er sket ud fra en udvidet fortolkning af begrebet bevaringsværdigt. Ud fra snævre stil- og arkitekturhistoriske kriterier ville der næppe være så meget at skrive hjem

om, men anskues byens huse og planer fra en kultur- såvel som miljøhistorisk vinkel, så stiger deres værdi betragteligt. Formålet med disse atlas er således at synliggøre bygninger og bebyggelser, som hidtil har stået noget i skyggen: Småhusene i stræderne ned mod Nakskov fjord, dobbelthusene tilhørende lærernes byggeförening i Esbjerg fra 1907 – der i vittige folkemunde fik navnet Klogerup – karreer i lyse og grønne omgivelser bygget af arbejderbevægelsens boligforeninger i 1920'erne og 1930'erne, et alderdomshjem tegnet af to kvindelige arkitekter i 1929 til de gamle i Esbjerg, eller de mange fine skoler og huse opført i Bedre Byggeskik-stil på Holbækegnen. For nu bare at nævne nogle få af de mange huse, som er omtalt i de tre atlas. De to kommuneatlas fra Holbæk og Esbjerg rummer endvidere nogle korte portrætter af byernes førende arkitekter og bygmestre, hvorimod dette desværre ikke er tilfældet i Nakskov. Hvorfor det kun er mandlige arkitekter og bygmestre, som er omtalt på trods af, at Esbjerg som nævnt fik et alderdomshjem tegnet af to kvinder, kunne være interessant at få belyst. Var der ingen kvinder i denne branche, eller tegnede de noget andet end det byggeri, man(d) har udvalgt?

Hovedparten af de omtalte huse stammer fra købstædernes glansår omkring århundredskiftet frem til 1920'erne og 1930'erne, hvor arbejderne og funktionærerne fik råd til – og lejlighed til – at flytte i arkitekttegnede hus – selv om det måske kun var typetegnet. Det er trods alt begrænset, hvad der er tilbage fra købstædernes ældste tid ud over de fine renaissancehuse på torvet i Nakskov. Og Esbjergs byhistorie går som bekendt kun tilbage til 1868–1869. Med til dette billede af det danske købstadsbyggeri hører imidlertid, at byens varierende bygningstyper og stilarter er vægtet meget forskelligt fra by til by; i Nakskov behandles industribyggeriet forholdsvis indgående, i Esbjerg er funktionalismens huse kommet med lige som landskaber og landsbyernes huse bliver mere detaljeret beskrevet end i de to andre registranter. Og i Holbæk får skolebyggeriet mere omtale end i de to andre atlas tilsammen. Forhold, som udspringer af atlæssernes forskellige tilblivelseshistorie, men som samtidig bidrager til at skærpe læserens opmærksomhed over for udvælgelsen af de øvrige huse, bebyggelser og kvarterer. En skepsis, som også er blevet luftet i *Arkitektens* spalter i en omtale af Østerbro bydelsatlas af lokalhistorikeren Hans Helge Madsen (*Arkitekten* 1993, s. 250–252).

Kan der således spores en vis vaklen i hvilke typer af byggeri og hvilke tidsperioder, som skal under luppen, så er det et fællestræk, at andet institutionsbyggeri end skoler og sanatorier både i byen og på landet gennemgående

er temmelig stedmoderligt behandlet. Det gælder f.eks. forsamlings- og missionshusene, asyler og børneinstitutioner og alderdomshjem.

Debatten om kortlægningens grænser skal ikke foldes ud her. Derimod kunne det være på sin plads at gøre sig nogle overvejelser over komuneatlasidéen som sådan, over samspillet mellem tidsånd og blikket på byen, og over atlæssernes anvendelsesmuligheder – set fra en kulturhistorikers skrivebord.

Udviklinger

I forordet til det første kommuneatlas over Nakskov kunne man læse, at udgivelsen ikke var tænkt som en turistfører, men derimod som en »erindringsbog« for de mennesker, som bor i og interesserer sig for Nakskov. In casu nuværende og fremtidige husejere/sælgere og kommunale politikere og planlæggere. Sammenholdes disse bemærkninger med senere udgivelser som kortene over Esbjerg og Holbæk, er det tydeligt, at sigtet er blevet bredere og mere ambitiøst: Hvor Nakskov-atlasset mest lignede en kommenteret registrant med mange små gnidrede fotos, er både billed- og tekstsiden eksploderet i Esbjerg og Holbæk. Selv om det nu stadig ind imellem er svært at finde rundt for en ikke-indfødt. Og endnu sværere er det at bruge dem som opslagsværk, da de ikke er forsynet med et index. Kultur- og bygningshistorien er tydeligvis blevet et led i byernes profilering, som det hedder nu om stunder. Husenes og byernes planer giver et fingerpeg om, hvad det har betydet, at byen var en arbejderby eller en handelsby i et opland af velbeslåede bønder, lige som de også afspejler den betydning, det har haft, at henholdsvis et radikalt akademisk borgerskab og Socialdemokratiet har haft fat i de politiske tøjler: Pæne huse og købmandsgårde i Holbæk, socialt boligbyggeri, småhuse, kolonihaver og industribygninger i Esbjerg og Nakskov for nu at sige det kort. Ligeledes er det interessant at se, hvor forskelligt de tre byer har forvaltet deres havnefront.

I indledningen til Nakskov-kortet kunne man også finde en opfordring til at se atlasset som et kulturhistorisk indlæg i sen-firsernes debat om byens fremtid. Både i Nakskov og Esbjerg førte dette til opstilling af en liste over prioriterede værdier; i Holbæk derimod står forfatterkollektivets visioner mest mellem linjerne. Klart er det imidlertid, at forfatterne ikke bryder sig om parcelhuse, overdrevne butiksfacader, hårdhændede renoveringer, termoruder og tilbygninger, parkeringspladser eller grillbarer. Derimod er grønne kiler, 1890'ernes historicisme, Bedre Byggeskik, havebevægelsen og arbejderbevægelsen i høj kurs. Det er det gode danske håndværk, besindigt, harmonisk og i det foretrukne natio-

nale byggemateriale, teglene og de røde og gule sten, som der her bliver slået et slag for midt i en tid plaget af forurening, Europaunionen, begrænsede økonomiske ressourcer og ikke mindst stor tvivl om fremtidens byer og urbane relationer – inspireret af udviklingen i storbyer i USA, Latinamerika og Østen. Hvor oplevelsesfattigdom, rødløshed, vold og kriminalitet går hånd i hånd med social elendighed.

Nok er Holbæk ikke New York, og uanset sammenligningen mellem Esbjerg og Chicago kun havde en kort levetid i 1890'ernes jordspekulationsår, så kommer man ikke bort fra, at de sociale og kulturelle problemer i den store og den lille by har en række ligheder. På denne baggrund kan man godt frygte, at bybevaring vil blive en flugt for de få – med økonomien og stilen i orden.

Som kulturhistoriker må man påskønne den udvidelse af blikket på byen, som har været styrende for kommuneatlæssernes udformning. Byens huse og planer er vigtige levn fra en tid, som var engang, produkter af forskellige sociale, kulturelle og politiske interesser. Men byens huse er også et produkt af et levet liv, af skiftende tiders opfattelse af, hvad der var pænt eller grimt, mere eller mindre hensigtsmæssigt. Denne folkelige selvbygger- og ikke mindst til- og ombyggertradition savnes så godt som alle steder, hvilket efter min mening afspejler et problem i debatten om bygningsbevaring og værdier, nemlig hvis værdier, skal vi bevare for eftertiden?

Disse indvendiger bør imidlertid ikke overskygge det faktum, at med den form, som de senest udgivne atlas har fundet, er de et nytigt og meget inspirerende redskab i udforskningen af købstædernes historie både lokalt og komparativt.

Ning de Coninck-Smith

Henrik Dethlefsen: De illegale Sverigeruter 1943–45. Studier i den maritime modstands historie. Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 149. Odense Universitetsforlag 1993. 238 s., 225 kr.

Jørgen H.P. Barfod: Endelig – 29. august. Som vi oplevede den. Frihedsmuseets Venners Forlagsfond. København 1993. 226 s.

Henrik Dethlefsens bog er kommet i forbindelse med markeringen af 50-året for tyskeres iværksættelse af jødeforfølgelserne i Danmark i 1943, hvor dansk indsats for at hjælpe jøder med at komme ud af det besatte Danmark er en af de mere sande heltehistorier.

Rent faktisk lykkedes det næsten 8000 jøder at komme ud af landet. Der er kommet flere bøger i denne anledning, men denne bog er med urette blevet overset i bunken af populærvidenskabelige bøger om emnet. Og det er synd. For den udmærker sig ved at være et videnskabeligt værk af høj karakter og en flydende og spændende fortalt beretning om de danske illegale transportruter til Sverige. Det er den eneste systematisk samlede oversigt over de illegale sverigeruter under krigen.

Forfatteren har skrevet magisterkonferens om emnet, og bogen er ifølge forfatterens eget udsagn i alt væsentligt identisk med magisterkonferensen. Det præger bogen. Den er sprængfyldt med teser og spørgsmål til teksten. Den er stringent i sin besvarelse af de opstillede spørgsmål, så vi når frem til nogle klare konklusioner. Fremhæves kan det, at Dethlefsen rykker tidspunktet for jødetransporterne. Det begyndte ikke i oktober 1943, men allerede før, i september 1943. Han besvarer også et spørgsmål, som brænder på manges læber. Hvad kostede det at komme over? Det kostede noget at komme over, men alle, også dem der ikke kunne betale, kom med. Han rører endvidere ved en anden myte: Rutearbejdet i oktober 1943 var ikke det basale led for organiseringen af modstandsbevægelsens illegale sverigeruter. Dethlefsen har gjort sig nogle overvejelser om tyskernes holdning til de illegale ruter og fastholder på lidt spinkelt grundlag, at når det lykkedes at opretholde ruterne, skyldtes det, at området havde lav prioritet hos den tyske krigsmarine samt, at svenskernes holdning til rutearbejdet var dikteret af politiske hensyn. Dethlefsen udnytter dygtigt sit materiale, som i alt væsentligt er det overleverede materiale, der befinder sig på Rigsarkivet. For eksempel kan han foretage statistiske beregninger på grundlag af passagerlister, som befinder sig i dansk-svensk flygtningetjenestes arkiv. Det er et meget spinkelt materiale at foretage statistiske beregninger på, og heldigvis er Dethlefsen forsigtig i sine konklusioner. En konklusion på disse beregninger er, at modstandsbevægelsen havde karakter af at være »byguerilla« og ungdomsoprør, som Dethlefsen kalder det. Et synspunkt som kan bekræftes andre steder fra. I bogens andet hovedafsnit redegør forfatteren for de enkelte ruters historie. Det er første gang, vi får en samlet oversigt over ruterne organisationshistorie herunder blandt andet, hvem der stod for den daglige drift. Dette afsnit er ikke det mest spændende afsnit i bogen at læse, men det er her, der er foretaget et solidt stykke grundforskning, som vil gøre bogen til et hovedværk om ruterne organisationshistorie.

Planen om at overføre samtlige danske offi-

cerer til Sverige omtales i afsnittet om de militære ruter.

Dethlefsen går lige til sagen og udnytter det materiale der er tilgængeligt. Mundtlige beretninger har han ikke meget til overs for, og bogen rejser derfor et principielt spørgsmål, som stadig trænger sig på. Hvordan skrives besættelsestidshistorie uden at inddrage de mundtlige udsagn? Ville Dethlefsens undersøgelse ikke have vundet i værdi, hvis han havde foretaget en større interviewundersøgelse, hvor de stadig overlevende aktører kom til orde? Dethlefsens holdning til interviews har han redegjort for i et appendix til bogen, hvor interviewet er reduceret til en subjektiv beretning om hændelsesforløbet. Hans synspunkt er endvidere, at man burde holde op med at bruge kræfter på at indsamle beretninger og i stedet koncentrere sig om at arbejde de beretninger, der er indsamlet.

Her er Dethlefsen ikke helt enig med sin ældre kollega Jørgen Barfod. Barfods bog bygger på et stort antal beretninger, som Museet for Danmarks Frihedskamp har indsamlet i anledning af 50-året for begivenhederne den 29. august 1943. Det drejer sig både om skriftlige beretninger, besvarelser af spørgeskemaer og dagbøger. Bogen er bygget op som en fortællende beretning om, hvad der skete den 29. august. Med korte præcise stikord til den politiske situation fra den meget vidende Barfod gives ordet til de implicerede dels direkte dels indirekte.

Første kapitel har titlen »Sejrens dag«, og med denne kapiteloverskrift gennemgår forfatteren baggrunden for den 29. august ud fra det synspunkt, at den 29. august var sejrens dag for modstandsbevægelsen, fordi den fik fremprovokeret en klar holdning til besættelsesmagten. Herefter følger et kapitel om hændelser på forskellige kaserner, hvor Livgarden holdt til, herunder også Sorgenfri Slot, hvor kongen opholdt sig. Dernæst følger beretninger fra de enkelte landsdele. Marinens historie den 29. august skildres. Spændende er det at læse om artilleriskibet »Niels Juels« kamp mod tyskerne, hvor Barfod beviser beretningens spændvidde. Flere besætningsmedlemmer beretter om hændelsesforløbet herunder den mand, som befandt sig på mærset, og den mand, som befandt sig i bunden af skibet.

For første gang beskrives gidslernes situation den 29. august. Det drejer sig om de fremtrædende personer, som blev taget som gidsler og hentet i deres hjem om natten den 29. august. Barfod skønner antallet til at være 285 personer. Ikke mindst er det morsomt i denne alvorlige bog at læse om, hvorledes direktør Dessau fra bryggeriet »Tuborg« fik bragt et par kasser øl fra sit bryggeri ind til de tørstende gidsler på Alsgades skole. Hermed var også en

kommunikationslinje til omverdenen etableret for gidslerne på skolen.

I bogens sidste kapitel, »Modstanden«, gives en meget detaljeret og omhyggelig redegørelse for de modstandsaktiviteter, som fulgte med 29. august. Det drejer som om bladudgivelser, protester og sabotage. Kapitlet bekræfter det indtryk, som bogen i det hele taget giver, at den 29. august var en langt alvorligere omvæltning, end man normalt forestiller sig, og tyskerne førte sig brutalt frem. Det var, som Barfod konkluderer, den dag modstandsbevægelsen vandt sin første store sejr: *Man fik fjernet samarbejdsregeringen således, at man fik klare linier i kampen overfor den tyske besættelsesmagt. Det kostede ofre blandt hærens og flådens personer, således som det er omtalt foran, uvished for gidslerne, mens modstandsgrupperne kunne fortsætte deres kamp mod tyskerne med fornyede muligheder, da befolkningen nu endelig så ud til at ville støtte* (Barfod s. 195).

Hasse Neerbek

Ole Feldbæk (red.): Dansk Identitetshistorie. Bd. 4. Danmark og Europa 1940–1990. C.A. Reitzels Forlag 1992. 589 s.

Bindet rummer tre artikler. Henrik S. Nissen har gennemgået Det kongelige Biblioteks samling af plakater fra afstemningen om Danmarks indmeldelse i EF og på grundlag af, hvad tilhængere og modstandere var enige om at drage frem som positive danske værdier, tegnet et billede af *Danskeren 1972*, som han så sig selv. Det dokumenterer – ikke overraskende – at han betragtede Danmark som foran andre lande på områder som social forbrug, miljøbevarelse og kvindefrigørelse, og i øvrigt at tilhørsforholdet til Skandinavien stadig var et essentielt led i dansk opfattelse af egen identitet. Også demokratiet regnede begge parter som godt dansk, om end der ikke var enighed om værdien af det parlamentariske system.

Jørn Lund har taget *Danskerne og deres sprog* op til undersøgelse og beskæftiger sig især indgående med den sproglige konservatisme, der gennem årene er sprunget frem i talrige henvendelser til Dansk Sprognævn fra folk, der fejlagtigt antog, at det var dettes opgave at holde fremmedord og sproglige nydannelser ude. Artiklen krydres af mange morsomme illustrationer og eksempler, der belyser, hvor fast vi holder ved vort traditionelle sproglige mønster. Dog finder man også et rundspørge, der tyder på større ydmyghed. Faktisk mente et flertal, at engelsk og navnlig fransk var smukkere end dansk. Men at vort

eget modersmål i hvert fald lød bedre end hollandsk, var 79,2% ganske sikre på!

Hovedparten af bindet optages dog af Thor-kild Borup Jensens næsten 400 sider lange artikel *Besættelsestidens digte og sange som udtryk for national oplevelse og bevidsthed*.

Det er en overordentlig grundig og alsidig litteraturhistorisk gennemgang af mange forfatterskaber, og som sådan rummer den meget nyt.

Mere problematisk er, om den som helhed føjer noget særligt til billedet af, hvad man forstod ved danskhed i disse bevægede år. Der ofres mange kræfter og mange sider på en påvisning af, at nationalismen tog et opsving under den tyske besættelse, hvilket næppe kommer bag på nogen. Måske, at den også nåede ind i kommunisternes rækker, om end den her var forberedt i de sidste år før krigen, da DKP under folkefrontsparolen havde overhalet Socialdemokratiet højre om i forsvarssagen. Faktisk er der ingen grund til at betegne de markant nationale Gunner Gersov og Otto Gelsted som afvigere fra partilinen.

Interessant havde det derimod været, om de to forskellige opfattelser af dansk identitet, der er trukket frem i slutkapitlet, ikke blot havde været anvendt som en perspektivering af emnet, men konsekvent var brugt som analyseredskab. Povl Bagge har i en artikel, der er aftrykt i værkets bind 3, peget på to linier i dansk national selvforståelse, der tolket ind i

besættelsens situation kan betegnes som henholdsvis heroismen og det våbenløse fællesskab.

Begge positioner havde deres tilhængere, og grænserne er ikke skarpe. Men adskilligt tyder på, at den sidste linie, der stemte med de politiske forhold og forventningen om en langvarig besættelse, var fremherskende i besættelsens første år, heroismen, der stemte med modstandsbevægelsen, i dens sidste år. Denne bevægelse er påvist i Kai Hofmanns digtning og synes også at være til stede i andre af de gennemgåede forfatterskaber. Det er således værd at bemærke, at de heroiske toner, der hørtes i Nis Petersens tidligere forfatterskab, helt var forstummet i samlingen *Styk gods* fra 1940, mens de omvendt i de sidste besættelsesår brød frem som en disharmoni hos pacifisten Halfdan Rasmussen.

Det er i det hele taget den største svaghed ved undersøgelsen, at besættelsesårene er behandlet som en homogen periode uden forståelse for det afgørende brud i tankegangen, der indtraf i 1943, da frygt for landets fremtid veg for vished om et snarligt tysk nederlag. Den udførligt behandlede kritik af det nationale sammenhold, som da satte ind, skyldtes ikke øget ulighed eller forringede sociale vilkår, men simpelthen, at nationalt sammenhold nu forekom overflødig.

Henning Poulsen